

FERNAND ROCHETTE

De vogel en de componist

© 2021 Fernand Rochette | Uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp: Peter Slager

Boekverzorging: Sander Pinkse Boekproductie

Foto's: Jogchum Vrielink

ISBN 978 90 5615 592 6

NUR 660 | 435

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met uitgeverij Sterck & De Vreese.

Uitgeverij Sterck & De Vreese is onderdeel van 20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

Inhoud

Inleiding 7

HOOFDSTUK 1 Vogelzang herkennen en begrijpen 11

Waarom zingen vogels? 15

    Territorium 15

    Verleidingstrucjes 16

    Fluisterzang en zingen voor het plezier 16

    Sociale functie 17

Variaties in de zang 17

Zang in de natuur en zang in gevangenschap 18

    Communicatie en roep 18

    Soorten geluid 21

    Meesters in het imiteren 23

Vogelzang en roep. Geleerd of aangeboren? 28

    Koekoek 28

    Alex 29

    Vogels die imiteren 29

    Vocaal leren is complex 30

Oog en oor voor de fysiologische basis van zang en gehoor 32

    De syrinx 32

    Hoe luid en hoe hoog zingen vogels? 33

    Tempo en interval 34

    Ritme 35

    Timbre of klankkleur 36

    Vogelzang en menselijke zang 36

    Is de menselijke zang en vogelzang muziek? 37

    Renesse 39

HOOFDSTUK 2 De vogel en de componist 41

Zijn componisten gefascineerd door vogelzang? 44

Welke instrumenten begeleiden en evoceren vogels? 49

Welke vogels komen vaak aan bod, terwijl andere nergens te bespeuren zijn? 51

HOOFDSTUK 3 Vogels in de muziek 55

Boerenzwaluw 57

Bonte vliegenvanger 61

Geelgors 63

Grasmus 65

Groenling 67

Grote bonte specht 70

Grutto 73

Hop 78

Ijsvogel 82

Kanarievogel 85

Kauw 87

Kerkuil 90

Kneu 93

Knobbelzwaan 95

Koekoek 100

Koolmees 112

Kraai 115

Kraanvogel 120

Kwartel 122

Merel 125

Nachtegaal 129

Het ochtendkoor 153

Pimpelmees 174

Putter 177

Roodborst 180

Rotsduif/stadsduif 181

Sijs 184

Spreeuw 187

Strandleeuwerik 191

Veldleeuwerik 194

Wielewaal 205

Wilde eend 207

Wilde zwaan 210

Winterkoning 211

Witte kwikstaart 213

Wulp 216

Zanglijster 219

Zilvermeeuw 222

Zomertortel 225

Zwartkop 229

HOOFDSTUK 4 Slotbeschouwingen

Geluk en natuur 233

Een zijn met het nu 234

Muziek beroert 235

Vogelzang en muziek 236

Stilzitten en wachten 238

Dankwoord 239

Bibliografie 241

Overzicht vogels, componisten en composities 248

Inleiding

Mijn groeiende fascinatie voor het gedrag van vogels, meer in het bijzonder voor vogelzang, resulteerde in vele voordrachten met als titel ‘Vogelzang, klassieke muziek en welbevinden’. Ik begon de lezing steevast met een uitleg over wat mij mijn leven lang in de ban houdt: mijn voorliefde voor de natuur, waarin de vogels en hun zang steeds een prominente plaats kregen. Ik verwees daarbij ook steeds naar mijn eigen muziekervaringen. Laat ik dit even toelichten.

Muziek is als eten en drinken voor mij. Dankzij enkele welwillende genen en mijn opvoeding werd muziek een belangrijk deel van mijn leven. Mijn grootvader Louis was liedjeszanger in het dorp, mijn moeder zong vaak en goed. Tijdens mijn schooltijd was muziek een essentieel onderdeel van mijn opleiding. Zelf experimenteerde ik op de blokfluit, banjo en mondharmónica. De klank van de banjo met de gelijk trillende snaren was helder, zuiver en zalig om te laten weerklinken. Het bezorgde me veel stille vreugde. De kleinkunst van de jaren '70 en '80 met grote namen als Boudewijn de Groot, Herman van Veen, Jef van Uytsel, Miel Cools, maar ook de Franse chansons van Georges Brassens of Charles Aznavour vulden mijn muziekkorf aan.

De liefde voor de klassieke muziek dank ik aan een bevlogen leraar, broeder Christiaan. Tijdens mijn opleiding tot onderwijzer leidde hij mij binnen in de wereld van muziektheorie en muziekgeschiedenis. Hij kon zo enthousiasmeren dat ik met mijn beperkte zakgeld LP's kocht. De *Ouverture 1812* van Tsjajkovski was de eerste LP die ik kocht.

Ondanks een drukke loopbaan als directeur van een hogeschool in Brussel bleef muziek als een rode draad door mijn leven lopen: ik leidde een kinderkoor in de kerk, speelde trompet en tuba in de plaatselijke fanfare en brassband. Na mijn pensionering volgde ik een cursus muziekgeschiedenis, die een ware openbaring voor mij betekende.

Mijn liefde voor de natuur werd van jongs af aan gestimuleerd. Ik had het geluk geboren te worden aan de rand van een broekbos als negende kind van

ten, omringd door natuurminnende ouders, broers en zussen. Naast onze grote tuin met hoogstamfruitbomen en noordkriekenbos, lag een ongeschonden natuurgebied. De Leibeek, op een steenworp van onze achterdeur, en wat verderop de Molenbeek, kronkelend van Kortenberg tot aan de Eersenmolen van Veltem, met zijn broekbosjes, rietvelden en weiden was één grote speeltuin. Vogels waren alom aanwezig.

Veren en nesten zoeken – uiteraard met respect voor de nestelende vogels – was een van onze favoriete tijdverdrijven.

We kenden de gewoonten van de verschillende vogelsoorten en wisten waar we welk nestje moesten zoeken. Een mussennest stelt niet veel voor, een vinkenpaar daarentegen maakt er wel werk van, en een winterkoninkje zoekt zijn heil in ruigten en struikgewas om een nestje te bouwen.

Vogels als de oeverzwaluw, de leuwerik en de wielewaal, die je nu niet meer frequent kan waarnemen, waren makkelijk te spotten. Met de geur van het hoge gras in onze neus lagen we vaak zij aan zij om hun schouwspel te bewonderen.

Soms waren vogels in mijn leven ver weg, wegens te drukke bezigheden op het werk en in het gezin. Ze stonden niet langer met stip in mijn agenda. Pas na mijn pensioen kon ik mijn liefde voor de natuur opnieuw voeden. Na een cursus Natuurgids kon ik in de biotoop van mijn kindertijd mensen rondleiden. Vandaag de dag geef ik zelf les in de opleiding tot natuurgids. Deze activiteiten dwingen je, met veel plezier overigens, tot het opfrissen en bijspijkeren van je kennis van een bepaald natuurgebied en het verder verdiepen van je vogelkennis. Bovendien ontmoet je bij de cursisten gemotiveerde mensen van wie je telkens weer wat opsteekt.

En zo komen twee passies tezamen. Dat ik uiteindelijk via de vogels en hun zang bij componisten belandde is dan ook moeilijk aan het toeval toe te schrijven. Integendeel, bij de componisten die zich door vogelzang hebben laten inspireren, vind ik een voorlopige synthese van mijn twee belangrijkste interessegebieden. Hoe meer ik me verdiepte in het onderwerp, hoe meer composities ik vond die de link legden tussen vogelzang en muziek. En net zoals broeder Christiaan me de liefde voor klassieke muziek bijbracht, wil ik door mijn lezingen mensen leren luisteren naar vogelzang én naar prachtige muziek.

Zo vaak volgde na een voordracht de vraag of ik geen boek wilde schrijven over wat ik had verteld. Een lichtje ging aan het flikkeren en de deur werd op een kier gezet. Ik hoefde die maar zachtjes verder open te duwen. Want waarom niet schrijven over datgene wat me al van kindsbeen af in de ban houdt en waarover ik zo graag vertel? Het resultaat is *De vogel en de componist*. Het boek dat je nu in je handen hebt.

In het eerste hoofdstuk focus ik vooral op wat ik uit mijn eigen studiewerk en de talloze ervaringen op het terrein leerde over vogelzang. In het tweede hoofdstuk laat ik de vogel en de componist op je los en gaan we op zoek naar de oorsprong van de fascinatie voor vogelzang in de kunst. Het derde en meest omvangrijke hoofdstuk beschrijft veertig vogels met de bijhorende composities. Op de linkerpagina staat de beschrijving van de vogel, rechts komen een of meerdere componisten aan bod die de desbetreffende vogel in hun werk hebben geïntegreerd. In de slotbeschouwing leg ik de focus op welbevinden, want ieder mens is een gelukzoeker. De onderschatte bijdrage van natuur- en muziekbeleving voor de evenwichtige ontwikkeling van de mens wordt hier belicht.

Wat dit boek evenwel bijzonder maakt is het feit dat het naast een 'leesboek' ook deels een 'luisterboek' is. We hebben namelijk voor alle vogels een QR-code afgedrukt zodat je rustig naar de vogelzang kan luisteren om daarna, ook via een QR-code, naar de muziek te luisteren waarin deze vogel werd verwerkt.

In de bijlagen achteraan in het boek staan alle muziekfragmenten en apps op een rij om zowel vogelzang als muziekfragmenten te kunnen beluisteren.

Tot slot nog dit: ik beperk me tot vogels die we in onze streken kunnen ontmoeten, als jaarvogel, zomervogel, als wintergast of doortrekker. Voor de muziek selecteerde ik alleen West-Europese muziek. Ik streef geen volledigheid na, wel probeer ik zoveel mogelijk verschillende muziekvormen aan te reiken.

Dus beste lezers, als jullie nog suggesties hebben of andere voorbeelden kennen, wees welkom om die te melden: Fernand.rochette@skynet.be.

HOOFDSTUK 1

Vogelzang herkennen en begrijpen

Tot 2014 werd ik volledig opgeslokt door het vrijwilligerswerk van het Solidariteitsfonds Blik op Afrika. Juist omwille van mijn grote liefde voor muziek en vogels besloot ik na meer dan tien jaar deze activiteiten af te bouwen. Vanaf dat moment kon ik me volledig wijden aan de vervolmaking van mijn kennis over vogels. Boeken en artikelen heb ik verslonden, uren heb ik geluidsfragmenten van vogels beluisterd via CD's, apps. Dagenlang vertoefde ik in de natuur, waarbij al mijn zintuigen op scherp stonden. Deze vijfjarige zoektocht en studietijd hebben mijn inzichten, mijn kennis en daarmee evenredig mijn fascinatie voor vogels en vogelzang een enorme boost gegeven.

In dit hoofdstuk wil ik een synthese brengen van al mijn zoek- en studiewerk met een duidelijke focus op vogelzang. Met groot respect voor de vele leermeesters die ik via boeken, artikelen en voordrachten mocht ontmoeten, hoop ik een voldoende onderbouwd vogelzangverhaal te brengen als aanloop naar de volgende hoofdstukken, waar zang en muziek de volle aandacht zullen krijgen.

Voor alle duidelijkheid: ik ben noch een bioloog, noch een professionele ornitholoog. Mijn vogelkennis berust zuiver op natuurervaring en veel zelfstudie. Alles wat met leren en met functioneren van hersenen te maken heeft, krijgt evenwel mijn bijzondere aandacht. Tijdens mijn studies psychologie en later als onderzoeker kreeg ik uiterst boeiende vakken, zoals neurofysiologie en psychofysiologie. Daardoor blijf ik geboeid door de band die er bestaat tussen het functioneren van de hersenen bij de mens en bij de vogel.

'Een leraar kan anderen niets leren' zei Kahil Gibran ooit. Hij kan alleen deuren openen. Goed leraarschap moet jong en oud vooral zin doen krijgen om vogels beter te leren kennen om er meer te kunnen van genieten.'

De gewone wandelaar die door de natuur loopt, is zich vaak nauwelijks bewust van de grote variëteit aan vogelgeluiden. Elke vogel zingt uiteraard zoals hij gebekt is, maar elke vogel heeft ook vaak meerdere soorten zang op

zijn repertoire staan. Ook waarom vogels zingen, wanneer ze juist zingen, hoe de vogel dit leert...? Allemaal vragen waarop velen het antwoord schuldig moeten blijven.

Aan de hand van vijf rubrieken wil ik in dit hoofdstuk de verschillende aspecten van de vogelzang toelichten. Ik geef daarbij basisinformatie en concretiseer deze kennis aan de hand van mooie vogelverhalen. Voor wie zich echt wil verdiepen, verwijs ik naar de bibliografie.

Nog even twee kanttekeningen. We realiseren ons wellicht onvoldoende welke enorme weg de laatste zeventig jaar onderzoekers aflegden om meer te weten te komen over vogelzang. In 1789 dacht de Britse naturalist Gilbert White nog dat zwaluwen in de modder overwinterden om in de lente weer te voorschijn te komen. Men had niet het flauwste idee hoe de vogeltrek in elkaar zat. Voor 1950 werden vogels beschouwd als een soort robots, die volledig voorgesprogrammeerd zouden zijn in hun doen en laten.

Ultraviolet licht werd al door Ritter ontdekt in 1801, maar dat vogels uv-licht kunnen zien via hun kegeltjes in de ogen werd pas in 1970 aangetoond. Dat vogels van ver kersen zien die net beginnen te rijpen, is onder meer hierdoor te verklaren. Dat torenvalkjes al biddend de urinesporen van muizen onder de sneeuw kunnen volgen is ook weer te danken aan het uv-licht dat weerkaatst wordt door de urine van de muizen. Pas in 2004 ontdekte men dat vogels in hun hersenen een neurale basis hebben om te kunnen onthouden en denken.

En zo kunnen we nog even doorgaan. Want tot op de dag van vandaag ontdekken wetenschappers nog verrassende en onbekende eigenaardigheden. Dit maakt vogelobservatie en vogelstudie juist zo uitdagend en onuitputtelijk boeiend. Wereldwijd zijn er meer dan tienduizend vogelsoorten. Deze vogels ontwikkelden zich in zeer variabele omstandigheden. Slechts een fractie van deze soorten werd al uitvoerig onderzocht. Slechts de helft van de vogels behoort tot de categorie zangvogels. Het onderzoek spitte zich vooral toe op hooguit een tweehonderdtal soorten met vooral Noord-Europa en Noord-Amerika als leefgebied. Daardoor is de kennis van vogels beperkt. Schrijven over dé vogelzang en dé vogelroep zou dus wat ijdel zijn.

Uit de concrete cases die aan bod zullen komen, zal trouwens ook blijken dat wij vooral wat het zang- en roepgedrag betreft ons eigen waarnemingsvermogen maar beter niet gebruiken als referentie voor hoe vogels waarnemen. Met andere woorden, mochten wij even vogel kunnen zijn, dan zou zoveel meteen duidelijk worden, maar...

Waarom zingen vogels?

Vogels hebben mensen steeds geïntrigeerd omwille van hun vliegkunsten en hun prachtige verenkleed. Eeuwenlang staan zij symbool voor vriendschap, als boodschapper, als regelaar van de tijd, als symbool van de ziel...

Vogelzang is een van de opvallendste observeerbare kenmerken. Deze zang kreeg vroeger een symbolische betekenis. Vogels zouden zingen om God te eren en te behagen. Zo gek was deze gedachte niet. Indien God de wereld heeft geschapen met naast de zeeën, de wolken ook de dieren en de vogels, dan was het niet zo onlogisch dat zij hun schepper al zingend zouden loven. Zo lang de mens geen andere verklaring kon bedenken, gaf deze gedachte rust. Over één element van die wondere schepping hoefde dan niet meer te worden nagedacht.

Via het sonogram (= afbeelding die de intensiteit toont van de frequenties die in het spraak- of zangsignaal voorkomen) kunnen we de zang en de roep visualiseren en bestuderen.

Territorium

Ondertussen kan de moderne mens zich niet meer tevredenstellen met dergelijke opvattingen. Maar als vogels niet zingen voor God en de mens, voor wie of wat dan wel? Sinds het begin van vorige eeuw weten we dat vogels een eigen terrein afbakenen, een territorium dus. Binnen dit territorium wenst een vogelpaar meestal aan gezinsuitbreiding te doen. Ze bouwen een nest, leggen eieren, broeden en voederen hun jongen. Dit doen ze uiteraard het liefst in een veilige omgeving waar bovendien voldoende voedselaanbod is. Concurrentie van de eigen soort kunnen ze natuurlijk missen en hier heeft de zang zijn eerste speciale functie.

Het mannetje – in Europese en Noord-Amerikaanse streken althans – zal aan zijn soortgenoten duidelijk maken dat hij een favoriete plek heeft uitgekozen en dat hij wil dat zijn keuze gerespecteerd wordt. Daartoe zingt hij meestal uit volle borst en dit op de vier hoeken van zijn territorium. Dick de Vos (2017) noemt dit ‘vocaal vechten’. Eigenlijk zijn zangvogels zo preventief assertief en maken zij zeer duidelijk dat hun territorium maar beter niet wordt betreden. Als alle vogels van een bepaalde soort hun terrein afbakenen, en er is voldoende plaats voor iedereen, dan is dit de ideale manier om vreedzaam naast elkaar te leven. Sommige mannetjes, bijvoorbeeld van de koolmeesjes, zijn zo handig dat zij verschillende melodietjes produceren

waardoor ze de indruk wekken dat er meerdere mannetjes hun territorium aan het afbakenen zijn.

De territoriumzang is meestal luider en klinkt agressiever.

Verleidingstrucjes

Het mannetje heeft dan wel een territorium goed afgebakend en de burens zijn op afstand gehouden, zonder partner heeft al die noeste zangarbeid weinig zin. Hier komt dan de tweede belangrijke functie van de zang aan de orde. Een mannetje wil immers een vrouwtje om mee te paren en zal met zijn zang – niet alleen zijn zang weliswaar – een vrouwtje trachten te imponeren en te verleiden. Zingen wordt door Dick de Vos dan ook ‘het voorspel tot seks’ genoemd. We laten hier bewust even buiten beschouwing of een mannetje meerdere vrouwtjes paait. Het mannetje zal hoe dan ook tijdens het voorjaar vooral zijn zang laten weerklinken. Hoe krachtiger, gevarieerder en mooier, hoe groter zijn kansen op paring. Er wordt gesteld dat een krachtige zang zou staan voor sterke genen en zo voor positieve selectie zou zorgen.

Richard O. Prum (2018) weerlegt deze theorie in zijn schitterend boek *De evolutie van schoonheid*. Schoonheid op zich, zonder directe verwijzing naar sterke genen, zou ook wel eens een rol kunnen spelen bij overerving van eigenschappen. Maar ‘schoonheid’ is een begrip dat in de wetenschappelijke wereld erg moeilijk ligt, omdat het zo moeilijk definieerbaar is en uiteraard ook moeilijk meetbaar. Toch zou bij de evolutie van de soorten het element schoonheid, zoals dans, kleurenpracht en zang, zeker een rol spelen in de selectie.

Luisteren we toch even naar een van onze mooiste zangers, de nachtegaal. Het mannetje komt steeds enkele dagen eerder aan uit het zuiden en vestigt zich meestal quasi op dezelfde plek als het vorige jaar. Niet precies wetend wanneer de vrouwtjes zullen arriveren, zingt het mannetje vanaf de invalende duisternis bijna non-stop tot in de late ochtend. Zodra een vrouwtje voor de charmezanger is gevallen, wordt zijn zangstonde duidelijk ingekort. Na middernacht zal je hem nog amper horen.

Fluisterzang en zingen voor het plezier

Fluisterzang – vogelaars krijgen deze zang niet vaak te horen – klinkt vaak veel zachter. Het mannetje brengt dit lied voor het vrouwtje, in de nabijheid van het nest en is bedoeld om de band tussen beide te verstevigen.

Ook de oefensessies van jonge zangvogels die weerklinken tijdens de herfst en de winter worden door sommigen als de fluisterzang beschouwd. Dit vind ik niet correct. Met deze oefensessies willen de vogels niet direct een potentiële partner strikken of een rivaal op afstand houden.

Dit is evenmin het geval voor wat ik ‘zingen voor het plezier’ zou noemen.